

DESPRE SEMNELE MONETARE DIN ZONA DE VEST ȘI NORD-VEST A PONTULUI EUXIN (SECOLELE VI-V a.Chr.)

Gabriel TALMAȚCHI

Rezumat: Transformările politice și social-economice ce au apărut în lumea greacă în prima jumătate a mileniului I a.Chr. au creat premisele apariției unui fenomen remarcabil, de lungă durată, cu mai multe etape, numit „colonizare”. Cauzele apariției și desfășurării acestui fenomen au fost multiple, permițând conectarea Pontului Euxin la lumea mediteraneană, la „istoria generală a lumii vechi”. Printre aceste cauze pot fi amintite popularea exagerată, lipsa terenului agricol suficient, conflictele politice etc. Unele prezențe grecești dinaintea de secolul al VII-lea a.Chr. sunt perfect posibile (similare cu cele apărute și în Occident), dar nu credem că se poate vorbi de contacte cu caracter regulat ci doar, probabil, de extinderi geografice temporare. Marea roire a populației grecești, ce a debutat odată cu secolul al VIII-lea a.Chr., ajunge din a doua jumătate a secolului al VII-lea a.Chr. în aria de vest și nord-vest a bazinului Pontului Euxin, marcând momentul debutului procesului de colonizare greacă în zona analizată. Cu acest prilej, a fost fondat un număr important de colonii, care, la început, au fost centre comerciale de tranzit, devenite ulterior centre de producție, cu ateliere și infrastructură proprii.

Hegemonia colonizării Mării Negre a deținut-o, în secolele VII-VI a.Chr., Miletul, care a dus o intensă politică de populare cu elemente grecești a strâmtorilor și a coastelor litorale, fondând un număr variabil de colonii cu caracter cvasitotal comercial, fiind unul dintre cele mai prolifiche centre colonizatoare ale lumii grecești. Începând din secolul al VI-lea a.Chr. își face simțită prezența în bazinul pontic și Megara, devenind al doilea centru colonizator, întemeind centre care, în majoritatea lor, au avut un profund caracter agricol. Megarienii par să nu se fi aventurat atât de devreme ca milesienii în Marea Neagră, fiind chiar suspectați de o anumită înțelegere făcută cu rivalii, de a nu le periclita interesele în zonă. În consecință apariția lor în bazinul pontic s-a făcut mai târziu și doar pe litoralul vestic.

Colonizarea greacă desfășurată pe coasta dobrogeană a Pontului Euxin, rezultat probabil al interesului aristocrației maritime, a adus după sine atragerea treptată a comunităților locale în sistemul economic al lumii grecești, unde unul din elementele fundamentale pentru bunul său mers era moneda. Aceasta a fost creată pentru a servi, printre altele, și ca mijloc de schimb pentru efectuarea tranzacțiilor comerciale într-un cadru socio-economic favorabil. Selectarea unei poziții avantajoase teritoriale, realizarea unui contact pașnic, ulterior dezvoltat din punct de vedere comercial și social, la început ocazional și apoi transformat într-unul de durată, reprezintă pașii necesari realizării de colonii, cu precădere milesiene. Etapele, în ceea ce privește relațiile economice și comerciale, au fost succesive, cu intermitențe, pornind de la expansiunea mărfii (produsă în alte centre), apoi expansiunea autorității și a prestigiului pe fondul producerii în regie proprie a mărfurilor respective căutate (moneda jucând un rol foarte important din acest punct de vedere, ca simbol și mai puțin cu rol de economie monetară sau circulație monetară măcar în perioada arhaică), abia apoi expansiunea teritorială politică. În acest

sens, desemnarea unor responsabilități economice clare, într-un cadru bine organizat și adaptat tuturor posibilităților oferite de realitățile curente sau doar ocazionale (în acest caz nesistematizate), a devenit jalon necesar în evoluția economico-comercială a coloniilor grecești. Și aceste realități ilustrate și prin relațiile existente cu lumea din *chora* au prelevat o bună bucată de vreme. Apariția trocului (produse contra produse) a fost considerată ca un prim stadiu, elementar, al comerțului propriu-zis.

Trendul ascendent cunoscut de economia și implicit de schimburile practicate de comunitățile umane din regiunile de vest și nord-vest ale Pontului Euxin, pe la mijlocul mileniului I a.Chr., a condus la înlocuirea treptată a trocului cu o formă mai avansată a comerțului, în care unitățile anterior amintite au fost înlocuite treptat cu un instrument metalic de măsurare a valorii produselor supuse schimbului, un etalon cu o valoare mai mult sau mai puțin distinctă și destinată tranzacțiilor, constituit sub forma unor vârfuri de săgeți din bronz (într-un singur caz de plumb) cu valoare monetară. Ele s-au transformat în unități de măsură și de schimb, desfășurat acum mult mai comod și mai rapid. Trebuie semnalat faptul că, de-a lungul timpului, s-au emis mai multe ipoteze referitoare la originea producătorilor semnelor monetare. Inițial au fost puse pe seama populației scitice, care era reprezentată demografic în teritoriul analizat. Ulterior, ele au fost legate de lumea tracică, mai întâi a tribului aștilor, apoi de alte comunități locale, propunându-se producerea unor tipuri/variante și de către autohtoni, mai exact de geto-traci. La Atya (Bulgaria) a fost găsit un tipar utilizat la producerea vârfurilor de săgeți-semne monetare, considerat până nu demult ca singurul de acest gen. Dar, ipoteza cel mai mult susținută și de cercetările ultimelor decenii, cu o probabilitate din ce în ce mai veridică, este cea a originii lor elene, mai precis a coloniilor milesiene de pe țărmul de vest și nord-vest al Pontului Euxin.

În timpul perioadei de început a relațiilor între coloniști și localnici, producția probabilă de vârfuri de săgeți-semne monetare a grecilor de la Histria și din alte centre care își aveau originea în Milet era necesară pentru înlesnirea comerțului-dacă acceptăm scopul lor ca mijloace de schimb pentru simplificarea comerțului existent la acea dată, și, atragerea localnicilor într-un proces economic care îi va influența. Astfel, un instrument privilegiat în procesul de schimb a fost creat cu o formă definită și, care, probabil avea o valoare "legală", garantată de autoritatea locală, cu o greutate aproape acceptată, dar care nu are toate caracteristicile și funcțiile monedei grecești. În acest stadiu al cercetărilor, nu știm dacă toate coloniile Miletului au fabricat vârfuri de săgeți-semne monetare, dar dacă o astfel de situație a existat, ea ar fi apărut pe la mijlocul secolului al VI-lea a.Chr. și ar fi fost acceptată în comunitățile grecești-autohtone și probabil în comunitățile exclusiv autohtone, începând cu a doua jumătate a aceluiași secol.

Primul aspect analizat privind categoriile de vârfuri de săgeți-simboluri monetare se referă la forma acestora. În prima categorie (a pieselor special modelate cu scop comercial), cele mai multe exemplare au o formă care a fost considerată o copie a frunzelor de salcie sau laur. În opinia noastră, forma acestor frunze ar putea ilustra, prin similitudine (incluzând nervurile etc), frunza de măslin. În același timp, frunza sau ramura de măslin are o semnificație pacifistă. Această semnificație pacifistă este confirmată perfect de strategia adoptată de elementele grecești ioniene cu ocazia colonizării coastelor vestice ale Mării Negre. Chiar dacă nu cunoaștem pentru Milet o utilizare asemănătoare, contactul cu populațiile autohtone, alături de dezvoltarea și amplificarea colonizării în nordul, vestul și sud-vestul litoralului Pontului Euxin, ar putea

oferi prilejul de a transforma un simbol pacifist al lumii grecești într-o formă materială adecvată menținerii și amplificării legăturilor economice și politice cu comunitățile locale, în mod practic (mai ales deoarece ionienii aveau o experiență importantă în relația cu populațiile anatoliene).

Purtând mai multe titulaturi, de monede-lingouri, „bani dar nu monede”, semne premonetare, obiecte-semn monetar, obiecte-monedă, premonede, monede-vârfuri de săgeți și monede de o formă particulară, piesele în discuție au apărut răspunzând necesităților imediate reclamate de piața locală, de dezvoltarea producțiilor locale rurale și urbane și ca urmare, de dezvoltarea relațiilor comerciale în arii de influență și control direct; din necesitatea apariției unei forme standardizate și determinate din punct de vedere artistic și probabil ponderal. Din punctul nostru de vedere ne raliem păreri conform căreia rolul acestor piese este în primul rând unul economic, fiind deja catalogate ca forme de plată, atât în mediul greco-autohton, cât și grecesc cu precădere, în interiorul polisurilor sau în spațiul de influență economică și politică.

Circulația și acceptarea acestora în tranzacții se datorează formei și nu neapărat pondului, variabil, în principiu. Descoperirile rezultate din săpăturile arheologice în așezările situate la nord de Olbia, pe partea stângă a limanului Bugului, au scos la lumină mai multe sute de exemplare de delfinași olbieni. Dar, este foarte interesant să menționăm că erau și vârfuri de săgeți-simboluri monetare.

Simbolurile monetare pot fi întâlnite în nivelele timpurii ale așezării de pe insula Berezan, apoi în diferite locuri (posibil așezări și orășele) situate în partea de jos a limanului Berezan, fără a omite prezența lor în Olbia. Ele pot fi întâlnite în prima decadă a secolului VI a.Chr., dar lipsesc în așezările care încep de la mijlocul și al treilea sfert al aceluiași secol. Producția de vârfuri de săgeți-simboluri monetare este anterioară acestor delfinași olbieni, a doua categorie fiind probabil emisă prin secolul VI a.Chr. Deoarece insula Berezan este aleasă ca loc de așezare a coloniștilor din Milet și a fost locuită între a doua jumătate a secolului al VII-lea și prima jumătate a secolului al VI-lea, este posibil ca să fi fost emise vârfuri de săgeți-semne monetare. Olbia, întemeiată mai târziu, poate să fi emis delfinașii (olbieni).

Descoperirea tuturor tipurilor de delfinași olbieni într-un tezaur descoperit pe insula Berezan (în urma săpăturilor arheologice) elimină încercările de clasificare a lor după formă și greutate. Probabil, greutatea acestor piese nu era importantă individual, dar multe exemplare aveau o valoare exactă, ca un etalon de schimb pentru o anumită marfă. Delfinașii pot fi găsiți nu numai în Olbia, dar și într-un număr mare de așezări în interiorul chorei olbiene. În ceea ce privește clasificarea acestor simboluri monetare în funcție de elemente tipologice, ar fi necesare și alte date pe lângă cele privind forma exterioară și greutatea lor. Una dintre cele mai utilizate metode de a data delfinașii olbieni este încă cea stratigrafică, aceasta indicând, în cele mai multe situații ultimul sfert al secolului al VI-lea a.Chr. și prima treime a secolului al V-lea.

În cele din urmă, din punctul nostru de vedere, trebuie să facem unele specificații privind aceste semne monetare. Credem că cele mai multe dintre piesele de acest tip aparținând primului grup au o formă care nu are nicio legătură cu frunza de salcie sau cu cea de laur. Mai degrabă, după o observație personală, acestea ar putea ilustra, în materie de formă (incluzând nervurile etc.) o frunză de măsline. Similitudinea pare să ne contrarieze și credem că nu este necesar să explicăm semnificația lor, în acest caz. De asemenea, semnele monetare adaptate din vârfuri de săgeți de luptă, aparținând celui de-al

doilea grup, ar putea fi opera autohtonilor interesați în procurarea simbolurilor de schimb aflate pe piața locală. În acest sens, am luat, de asemenea în calcul faptul că aceste semne monetare, din al doilea grup tipologic, au fost descoperite în contexte (inclusiv cele arheologice), în care vârfurile de săgeți de luptă “clasice” apar.

Monetăriile de la Histria și Tomis din perioada autonomă au folosit unele depozite de pirită de cupru situate într-o arie mai mare, dar, accesibilă (astfel a fost sugerat Argamum, în privința producției de vârfuri de săgeți-semne monetare și Histria, pentru monedele locale). Ca resurse naturale, putem menționa mai ales minereurile de pirită cuprifera de la Altân Tepé. Acest depozit este situat pe dealul Altân Tepé și, din punct de vedere geologic, este localizat într-un șist de clorit-sericită, în imediata vecinătate a faliei Peceneaga-Kamena; Pe baza cercetărilor geologice de specialitate, s-a ajuns la concluzia că, în antichitate, depozitul era compus din zăcăminte în formă de lentilă de pirită cuprifera, care puteau fi exploatate la suprafață. Cel mai interesant, din perspectiva noastră, pare să fie cel din vârful dealului, care apare în forma unei “pălării ruginite” și care s-a extins, în timpul epocii moderne, pe câteva sute de metri pătrați. Zăcămintul se prezintă ca o formă compactă de pirită, prin care apar vene de calcopirită (cupru). Depozitul a fost exploatat numai începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui următor, dar nu pentru multă vreme (numai până în 1925), când cea mai mare parte din el s-a consumat (?). În bibliografia acestei probleme, au existat lucrări care au considerat cuprul extras din minele de la Altân Tepé ca material ce a servit la emiterea de către Histria a numeroase din tipurile sale monetare. Ultimul care a susținut acest punct de vedere a fost regretatul Gheorghe Poenaru – Bordea, care, în 1978, a confirmat o exploatare a cuprului local (în Dobrogea), în antichitate, oferind ca zone cu resurse naturale cele din apropierea Messembriei și Histriei. Vorbind despre metalele prețioase, argint și aur, acestea par să fi fost aduse în coloniile vest-pontice în formă de lingouri, prin import, și acest aspect este considerat sigur pentru Pontul Stâng, în anumite perioade. Totuși, se pare că minele de la Altân Tepé și cele din zona Somova, ultima conținând cupru, plumb și zinc par să fi fost eliminate, deoarece componentele necesare erau extrem de limitate (calcopirita apare în adâncimea venei) și era imposibil de extras, extragerea este posibilă numai pe baza unor tehnologii moderne mai complicate. Oricum, proveniența metalului utilizat în cele trei colonii rămâne o problemă delicată, deoarece mai multe modalități de a-l obține sunt posibile.

În orice caz, chiar considerate instrumente primitive de schimb, ele au apărut în teritoriile controlate, din punct de vedere economic, de colonii ale Miletului. Histria a fost adesea citată ca principalul emitent al acestor semne cu valoare monetară, și producția lor a fost considerată prima etapă a relațiilor menținute de oraș cu comunitățile locale. După cum am menționat, Tomis avea, probabil, în timpul perioadei sale inițiale, funcția de emporium, idee care este întărită de descoperirea singurului tezaur de semne monetare-vârfuri de săgeți într-un oraș grecesc. Restul tezaurilor provin numai din mediul autohton, din așezări rurale, și au fost utilizate, precum cel de la Tomis, pentru tranzacții comerciale.

Semnele monetare oferă date suplimentare cu privire la anumite fenomene economico-sociale și politice din antichitate, în diferite arii geografice. Dobrogea secolelor VI-V a.Chr. a fost leagănul unei participări directe a populației sale, grecești și autohtone, la un amplu proces de schimburi comerciale, economice și culturale, care aveau loc continuu în bazinul Mării Negre.

